

Мр Добрила ВЛАХОВИЋ*
Душан МЕДИН, МА**

МЕМОРИЈАЛИЗАЦИЈА ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ БУДВА КРОЗ СПОМЕН- ОБИЉЕЖЈА СА СТАТУСОМ КУЛТУРНОГ ДОБРА

ABSTRACT. *The paper reviews the phenomena of memorialization and culture of memory and forgetting on the example of cultural heritage in the territory of the Municipality of Budva, which affirms the memory of World War II. Particular focus will be placed on the cultural property status, the most numerous segments from this heritage, which comes in different types, forms and materialization, and also from different time periods, precisely from the early 1950s. Furthermore, the frameworks of the normative and institutional protection of memorials with the status of cultural property in Montenegro, which are the instrument of their protection, will be considered. The paper presents contribution of the authors in the fight against the increasingly present dangerous social tendencies (not only in our country), such as the revision of historical events and reoccurring attempts to equalize the collaborators movement with anti-fascist movement, but also against all frequently occurring practices of devastation of the memorials.*

KEYWORDS: *memorialization, cultural heritage, memorials, cultural property, World War II, territory of the Municipality of Budva*

Тежећи да се сачувају симболи слободе и сјећања на антифашистичку народну револуцију на територији Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, у периоду након Другог свјетског рата постојала је снажна тенденција оживљавања и очувања сјећања на НОБ – кроз

* Ауторка је конзерваторка и рестаураторка, координаторка у ресору културе у Министарству просвјете, науке, културе и спорта Црне Горе.

** Аутор је докторанд археологије на Факултету хуманистичких студија Приморског универзитета у Копру (Словенија) и сарадник у настави на Факултету за културу и туризам Универзитета Доња Горица, Подгорица.

подизање спомен-обилежја. Ова обилежја масовно се подижу и повећују добијеним биткама против фашиста, важним датумима из борби, историјским мјестима, а нарочито народним херојима и хероинама, као и страдалима у борби од непријатељске руке.

У почетку су то биле мање иницијативе, најчешће реализоване у виду подизања спомен-плоча, док касније пракса овакве меморијализације добија организовани карактер, уз снажну подршку државе и формално-правно утемељење, када настају и многе спомен-бисте, спомен-костурнице, спомен-паркови, спомен-комплекси, као и бројна умјетничка дјела, често монументалних размјера и врхунских естетских домета.

Имајући у виду њихову специфичност, послеријатни историјски контекст, друштвене и политичке околности у којима су подизани, као и идеолошке мотиве који су били у позадини ових пракси, у Црној Гори је велики дио тих спомен-обилежја, недуго по подизању, добио и формалну заштиту од државе – статус споменика културе. Овај статус су до данас задржали, док је у међувремену званична номенклатура промијењена, па сада, умјесто статуса споменика културе, имају статус културног добра и штите се у складу с актуелним Законом о заштити културних добара Црне Горе из 2010. године („Службени лист Црне Горе“, бр. 49/10, 40/11, 44/17 и 18/19).

*

Иако представљају значајан период црногорске и југословенске историје, симболизујући један од темеља савременог црногорског идентитета и државотворности, али и универзалне вриједности попут антифашизма, до сада су ова спомен-обилежја на територији наше земље остала недовољно истражена и валоризована на начин који заслужују.

Свјесна тога, држава је у посљедњих десетак година направила одређени искорак кроз нормативне и институционалне реформе у области културне баштине, унаприједивши услове за заштиту и валоризацију културних добара, па тиме и спомен-обилежја с овим статусом. Створени су нови законодавни и институционални оквири, базирани на међународним стандардима, а спомен-обилежја су препозната и у стратешким документима, како из области културне баштине, тако и из области туризма, као важан сегмент националног идентитета, који треба штитити у простору, те туристички што више валоризовати и презентовати. То се читава и кроз финансијску подршку државе, која од 2012. године континуирано реализује Програм заштите и очувања културних добара Црне Горе, чиме се издвајају јавна средства за уна-

пређење стања културних добара, међу којима су нарочито заступљена и спомен-обилежја која меморијализују НОБ.

Но, упркос таквом односу јавних власти, који званично и декларативно његује своје антифашистичко наслеђе, дио друштвених структура, посебно са локалног нивоа, као и појединци, често показују другачије тенденције. Међутим, само заједничким дјеловањем што више друштвених субјеката могу се постићи дугорочно задовољавајући резултати.

Отуда и наше настојање да скретањем пажње на овај сегмент црногорске и југословенске културне баштине, на примјеру једне локалне заједнице (територије општине Будва) покушамо да допринесемо ширем друштвеном дијалогу о важном сегменту не само овдашње прошлости, већ прије свега – наше садашњости и будућности.¹

*

На територији будванске општине има 23, односно 24 регистрованих спомен-обилежја са статусом културног добра,² док осталих 29 спомен-обилежја не посједује овај статус, тј. нијесу културна добра.³ Осим наведених, постоји још више десетина спомен-објеката који не посједују званичне статусе спомен-обилежје или културно добро.

У овом раду ће се дати ближи осврт само на меморијалну баштину из прве од наведене три категорије – будванска спомен-обилежја са статусом културног добра и то она која меморијализују сјећање на Други свјетски рат. У питању је 21, односно 22 спомен-обилежја,⁴ која наводимо према хронолошком начелу – од старијег ка млађем:

1. Спомен-плоча на мјесту погибије Стане и Милице Медиговић⁵

¹ Рад представља дио вишегодишњег пројекта истраживања меморијалне баштине на предметној територији, који би требало да буде заокружен монографском публикацијом. Осим потписника ових редова, који су досад објавили више научних и стручних радова о овој теми, неколико ранијих и савремених аутора бавило се на разне начине будванском меморијалном баштином (видјети: Medin 2021: 351–354).

² Према подацима Управе за заштиту културних добара Црне Гора, која је институционално надлежна за културну баштину која ужива правну заштиту, тј. за културна добра. Стога су у попису који слиједи наведени званични називи културних добара, онако како су регистровани, упркос томе што не одговарају увијек подацима „на терену“.

³ Према подацима Секретаријата за друштвене дјелатности Општине Будва, који је институционално надлежан за ову врсту меморијалне баштине.

⁴ Од укупно 23, односно 24 спомен-обилежја, два меморијализују раније догађаје: страдања у Првом свјетском рату (Спомен-гробље умрлих родољуба-интернираца из I свјетског рата) и оснивање прве комунистичке општине на Јадрану у Петровцу на Мору 1920. године (Спомен-плоча у Петровцу подигнута на згради НОО Петровац посвећена револуционарном раду прве комунистичке општине 1920. и 1921. г.).

⁵ У Рјешењу о стављању под заштиту државе бр. 223 од 23. фебруара 1952. као назив

- врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
 тип: спомен-плоча⁶
 локација: Крушевица
 датум подизања: 1951.
 датум стављања под заштиту: 23. фебруар 1952. (7. јун 1962);
2. Спомен-плоча подигнута код села Крушевица у знак сјећања на жртве окупатора (стријељању двије истакнуте првоборке)⁷
 врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
 тип: спомен-плоча
 локација: Крушевица
 датум подизања: 1951.
 датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;
3. Спомен-плоча посвећена погинулим борцима из села Брајића⁸
 врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
 тип: спомен-плоча
 локација: Брајићи
 датум подизања: 1951.
 датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;

овог споменика културе (културног добра) је наведено „Спомен-плоча – мјесто погибије јунак жена Стане и Милице Медиговић“, с накнадно дописаним „Петровац“ у називу. Напомиње се да је у питању исто културно добро наведено и под редним бројем 2. овог прегледа, иако посједује два рјешења о увођењу у Регистар споменика културе НР Црне Горе – Рјешење бр. 08-740/1 од 7. јуна 1962. и Рјешење бр. 08-70/1 од 22. јануара 1963. године. Извор: документација Управе за заштиту културних добара Црне Горе.

⁶ Скреће се пажња да је у питању споменик у слободном простору, са спомен-плочом.

⁷ Ово спомен-обилежје са статусом културног добра идентично је спомен-обилежју наведеном под редним бројем 1. овог прегледа.

⁸ Рад Стевана Лукетића (1925–2002), акад. скулптора родом из Будве. Споменик је накнадно дјелимично измијењен, тј. умањен, а уклоњене су и ливене металне плоче с натписом и посветом. Иначе, споменик је првобитно био лоциран поред старог магистралног пута Цетиње–Будва. Током изградње новог пута премјештен је на плато испод магистрале, гдје се и сада налази, приликом чега је дошло до измјене његовог изгледа и димензија. Касније је, у непосредној близини, подигнут већи монументални споменик посвећен Брајићима палим у ослободилачким ратовима (такође рад Стевана Лукетића), на који су постављене црне мермерне плоче и уклесан текст који се претходно налазио на старијем споменику, односно на металној плочи, која је касније уклоњена. У питању је споменик под редним бројем 18. у овом прегледу.

4. Спомен-плоча посвећена погинулим друговима у бици на Паштровници 25. марта 1942. године⁹
врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
тип: спомен-плоча
локација: Доњи Побори
датум подизања: 1952.
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;
5. Спомен-плоча у Св. Стефану посвећена стријељаним родољубима овог краја
врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
тип: спомен-плоча
локација: Свети Стефан
датум подизања: 23. новембар 1954.
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;
6. Спомен-плоча у Петровцу на тврђави Лазарета подигнута у спомен родољуба палих у Народноослободилачком рату
врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
тип: спомен-плоча
локација: Петровац на Моругу
датум подизања: 23. новембар 1954.
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;
7. Спомен-плоча подигнута поред села Станишића, посвећена погинулим борцима у току НОБ-а¹⁰
врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
тип: спомен-плоча
локација: Станишићи
датум подизања: 22. децембар 1956.
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;

⁹ Ова спомен-плоча уклоњена је због подизања новог споменика у Доњим Поборима, посвећеног мјештанима страдалим у ослободилачким ратовима, који је 1972. урадио скулптор Стеван Лукетић.

¹⁰ Истиче се да је у питању споменик пирамидалне форме са спомен-плочом (а не само спомен-плоча како би се могло закључити из званичног назива под којим је регистрован). Споменик је дислоциран приликом измијештања магистралног пута Будва–Цетиње (Паповић 1999: 12–13).

8. Спомен-плоча у знак борбе од 18. јула 1941. године¹¹
врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на значајни догађај
тип: спомен-плоча
локација: Брајићи
датум подизања: 1957. (?)
датум стављања под заштиту: 31. јануар 1952. (7. јун 1962);
9. Спомен-плоча-чесма посвећена Стани П. Вуковић
врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на истакнуту личност
тип: спомен-плоча са спомен-чесмом
локација: Режевићи
датум подизања: 1959.
датум стављања под заштиту: 22. децембар 1966;
10. Спомен-плоча подигнута на мјесту Толињак код Будве посвећена деветорици стријељаних родољуба из овог краја
врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
тип: спомен-плоча са спомен-чесмом
локација: Толињак
датум подизања: 13. јул 1959.
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;
11. Спомен-плоча подигнута на родној кући народног хероја Ника Анђуса у селу Тудоровићи код Св. Стефана, посвећена истом
врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на истакнуту личност
тип: спомен-плоча
локација: Туродовићи
датум подизања: 1961.
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;

¹¹ Спомен-плоча од црног гранита која данас постоји постављена је приликом изградње нове магистрале Будва–Цетиње. О постојању раније спомен-плоче од бијелог мермера, посвећене истом догађају, више у документацији Управе за заштиту културних добара Црне Горе, нарочито у Рјешењу о стављању под заштиту државе број 88 од 31. јануара 1952, које је донио ондашњи директор Завода за заштиту споменика културе НР Црне Горе, Милутин Пламенац. У каснијем Рјешењу о увођењу у Регистар споменика културе НР Црне Горе број 08-728/1 од 7. јуна 1962, као година настанка накнадно је руком уписано „1957“.

12. Спомен-плоча подигнута у селу Буљарици, посвећена погинулим родољубима из тог краја
врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу
тип: спомен-плоча са спомен-чесмом
локација: Буљарица
датум подизања: 1961.
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;
13. Спомен-плоча код села Лапчићи, посвећена Тринаестојулском устанку¹²
врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на значајни догађај
тип: спомен-плоча
локација: Лапчићи
датум подизања: 1961.
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;
14. Спомен-плоча подигнута на основној школи у Маинама посвећена Тринаестојулском устанку
врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на значајни догађај
тип: спомен-плоча
локација: Марковићи
датум подизања: 1961.¹³
датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;
15. Спомен-плоча подигнута у Петровцу, код инвалидског одмаралишта, посвећена шесторици родољуба стријељаних од стране окупатора 1941. године¹⁴
врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за слободу

¹² Приликом каснијег проширења пута Будва–Цетиње, стара спомен-плоча од бијелог мермера замијењена је новом од црног гранита.

¹³ У Рјешењу о увођењу у Регистар споменика културе НР Црне Горе бр. 08-64/1 од 22. јануара 1963. године, које је донио директор Завода за заштиту споменика културе НР Црне Горе са Цетиња, није наведена година подизања, па смо је преузели из: Мартиновић 1972: 135. На овом се мјесту раније налазила плоча од бијелог камена (Паповић 1999: 10).

¹⁴ Објекат инвалидског одмаралишта (између два свјетска рата хотел браће Сава и Рада Вуковића) постојао је до земљотреса 1979, због чега би овом културном добру било прикладније дати друкчији назив.

тип: спомен-плоча
 локација: Лучице
 датум подизања: 1961.
 датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;

16. Спомен-плоча у Св. Стефану посвећена народном хероју
 Вукици Митровић
 врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на истакнуту
 личност
 тип: спомен-плоча
 локација: Свети Стефан
 датум подизања: 1961.
 датум стављања под заштиту: 22. јануар 1963;

17. Споменик у Петровцу посвећен погинулим Паштровићима у
 НОР-у¹⁵
 врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за
 слободу
 тип: спомен-комплекс
 локација: Петровац на Мору (Кастело)
 датум подизања: 1963/1964.¹⁶
 датум стављања под заштиту: 22. децембар 1966;

18. Споменик у Брајићима посвећен погинулим борцима из овога
 краја у НОР-у 1941–1945.¹⁷
 врста: спомен-обилежје којим се одаје почаст борцима за
 слободу

¹⁵ Аутори споменика на Кастелу су скулптори Војин Стојић и Антон Краљић, међутим, у Рјешењу о увођењу у Регистар споменика културе НР Црне Горе бр. 08-1205/1 од 22. децембра 1966. године, које је донио директор Завода за заштиту споменика културе НР Црне Горе са Цетиња, наводе се имена Урош В. Стојић и Краљић, што је само још један у низу примјера неусклађености која постоји у документацији и литератури.

¹⁶ У Рјешењу о увођењу у Регистар споменика културе НР Црне Горе бр. 08-1205/1 од 22. децембра 1966. године, које је донио тадашњи директор Завода за заштиту споменика културе НР Црне Горе са Цетиња, стоји да је споменик подигнут 1964, док је на самом металном рељефном триптиху, с приказом мотива из НОБ-а (који је данас, нажалост, знатно оштећен и чији се остаци чувају у Спомен-дому „Црвена комуна“ у Петровцу), у доњем десном углу видљива 1963. година. Као годину подизања споменика и Душан Мартиновић (Мартиновић 1972: 145) и Станко Паповић (Паповић 1999: 38) наводе 1963. годину. Наведено упућује на то да је рељеф урађен 1963, а цио споменик, чији је рељеф сегмент, наредне године.

¹⁷ Рад Стевана Лукетића, акад. скулптора родом из Будве.

- тип: споменик
локација: Брајићи
датум подизања: 1964.
датум стављања под заштиту: 10. октобар 1966;
19. Спомен-плоча на Ограђеници у знак сјећања на положену прву партизанску заклетву и формирање првог партизанског батаљона
врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на значајни догађај
тип: спомен-плоча
локација: Ограђеница
датум подизања: 1964.
датум стављања под заштиту: 22. децембар 1966;
20. Спомен-плоча у Будви на згради данашње апотеке¹⁸
врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на значајни догађај
тип: спомен-плоча
локација: Стари град Будва
датум подизања: 1964.
датум стављања под заштиту: 22. децембар 1966;
21. Спомен-плоча у Пржну на родној кући Васа Митровића
врста: спомен-обилежје којим се чува успомена на истакнуту личност
тип: спомен-плоча
локација: Пржно
датум подизања: непознат
датум стављања под заштиту: 22. децембар 1966;
22. Умјетничка дјела вајара Стевана Лукетића
врста: дјела ликовне умјетности
тип: спомен-бисте
локација: три спомен-бисте су са територије будванске општине,¹⁹ и то двије из Светог Стефана и једна из Будве

¹⁸ Како се из званичног назива спомен-плоче не може закључити коме/чему је посвећена, истиче се да је подигнута у част оснивању прве ћелије КПЈ у Будви 1937. године и њеном руководиоцу Иву Миковићу. Првобитна спомен-плоча од бијелог мермера касније је замијењена новом (актуелном) од црног гранита.

¹⁹ Укупно пет скулптура које чини ово покретно културно добро: биста Ђурђа Црнојевића

датум подизања: 1963. (двије) и 1985. (једна)
датум стављања под заштиту: 27. јануар 2017.

*

Из наведених примјера читавају се кључни сегменти и карактеристике спомен-обилежја са статусом културног добра која постоје на простору будванске општине. Према бројности доминирају спомен-плоче, понегдје са спомен-чесмом, затим три спомен-бисте, и по један споменик и спомен-комплекс. Географска распорострањеност је дуж цијеле територије општине Будва, од предјела непосредно уз море, до оних на знатно вишим руралним котама. Најстарија спомен-обилежја подигнута су 1952, а најмлађе потиче из 1985. године, док је највећи дио посматраног корпуса подигнут у периоду од почетка педесетих до половине шездесетих година. Под заштиту државе, као споменик културе (тј. данас културно добро) сва су стављана недуго по подизању, осим у случају посљедњег (бр. 24 овог прегледа) – културног добра „Умјетничка дјела вајара Стеван Лукетића“, које је заштићено у сасвим новом друштвено-политичком, правно-институционалном и идеолошком контексту, рефлектујући актуелне културне политике.

Физичко стање спомен-обилежја креће се од сасвим добро очуваног до дјелимично девастираног, а на некима су током претходних година спроведене неопходне конзерваторске мјере. Осим угрожености усљед природних фактора, оно што посебно може да угрози овај меморијални фонд јесу разне друштвене тенденције које се крећу од физичког уништавања, до оних теже „видљивих“, попут намјерног заборављања, занемаривања и историјског ревизионизма, против чега аутори и овим радом дижу глас.

(хол Националне библиотеке Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, Цетиње), бисте народних хероја Вукице Митровић Шуње и Ника Анђуса (плато испред града-хотела Свети Стефан), биста народног хероја Марка Ф. Станишића (градски парк испред Старог града Будва) и скулптура под називом „ЛЛС/85“ (Трг чемпреса, хотелско-туристичко насеље „Словенска плажа“, Будва). Подаци преузети из Рјешења Управе за заштиту културних добара Црне Горе о утврђивању статуса покретног културног добра добру „Умјетничка дјела вајара Стевана Лукетића“, број UP/I-02-26/2013-5, Цетиње, од 27. јануара 2017. године.

Dobriła VLAHOVIĆ
Dušan MEDIN

MEMORIALIZATION OF WORLD WAR II IN THE TERRITORY
OF THE MUNICIPALITY OF BUDVA THROUGH MEMORIALS
WITH THE STATUS OF CULTURAL PROPERTY

Summary

The paper reviews the phenomena of memorialization and culture of memory and forgetting on the example of cultural heritage in the territory of the Municipality of Budva, which affirms the memory of World War II. Particular focus will be placed on the cultural property status, the most numerous segments from this heritage, which comes in different types, forms and materialization, and also from different time periods, precisely from the early 1950s. Furthermore, the frameworks of the normative and institutional protection of memorials with the status of cultural property in Montenegro, which are the instrument of their protection, will be considered. The paper presents contribution of the authors in the fight against the increasingly present dangerous social tendencies (not only in our country), such as the revision of historical events and reoccurring attempts to equalize the collaborators movement with anti-fascist movement, but also against all frequently occurring practices of devastation of the memorials.

In the territory of the Municipality of Budva exist 23, i.e. 24 registered examples of memorials with the status of cultural property. According to the number, memorial plaques dominate, sometimes with a memorial fountain, then three memorial busts, and one monument and one memorial complex. The geographical distribution is along the entire territory of the Municipality of Budva, from the areas directly by the sea, to those at significantly higher rural areas. The oldest memorials were erected in 1952, while the youngest dates from 1985, while the largest part of the observed examples were erected in the period from the beginning of the 1950s to the middle of the 1960s.

The physical (material) condition of the memorials ranges from quite well preserved to partially devastated, and some of the necessary conservation measures have been implemented in previous years. In addition to endangerment due to natural factors, what can especially endanger these memorials are various social tendencies ranging from physical destruction to those more difficult “visible”, such as deliberate forgetting, neglect and historical revisionism.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

Документација Секретаријата за друштвене дјелатности Општине Будва.

Документација Управе за заштиту културних добара Црне Горе.

Закон о заштити културних добара Црне Горе („Службени лист Црне Горе“, бр. 49/10, 40/11, 44/17 и 18/19).

Литература

Vlahović, D. i D. Medin. 2020. „Memorijalna kulturna baština na teritoriji opštine Budva: spomen-obilježja sa statusom kulturnog dobra“. *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, n. s., XV. Cetinje, 53–77.

Vlahović, D. 2016. „Kulturno dobro 'Ostaci Kastela i Lazareta' – potencijal ili ograničenje“. U: Medin, D. i G. Pajović (ur.) *Zidine nad nemirnim morem: zbornik radova o Kastelu i Lazaretu u Petrovcu*. Budva: JU Muzeji i galerije Budve, 85–92.

Jabučanin, N. 2018. „Spomen-obilježja“. *Godišnjak Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore*, 1. Cetinje, 363–385.

Kalezić, Ž. i V. Radović 2018. „Sprovođenje konzervatorskih mjera na Spomeniku poginulim Paštrovića u NOR-u Petrovac (II faza)“. *Godišnjak Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore*, 1. Cetinje, 438–445.

Лукећић, М. 1966. *Будва, Св. Стефан, Петровац*. Цетиње: Обод; Будва: Туристички савез.

Мартиновић, Д. 1972. „Споменици и спомен-обилежја из НОБ на територији општине Будва“. *Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности*, 4. Херцег Нови, 137–151.

Медин, Д., Влаховић, Д. и В. Гиговић. 2017. *Спомен-обилежја на територији будванске општине* [каталог изложбе]. Будва: Секретаријат за друштвене дјелатности Општине Будва.

Medin, D. i D. Vlahović. 2019. „Spomen-obilježja u Crnoj Gori s osvrtom na normativnu i institucionalnu zaštitu“. *Limes plus: časopis za društvene i humanističke nauke*, XVI (1–2/2019). Beograd, 131–147.

Медин, Д. 2016. „Кастело и Лазарет у Петровцу (Updated Version)“. U: Medin, D. i G. Pajović (ur.) *Zidine nad nemirnim morem: zbornik radova o Kastelu i Lazaretu u Petrovcu*. Budva: JU Muzeji i galerije Budve, 57–75.

Medin, D. 2017. „Cultural Heritage in Buljarica (Short Overview)“. In: Katnić, A., Jovičević, M. & V. Ikočić (eds.) *Ecosystem-based assessment of biodiversity values and threats in Buljarica*. Podgorica: Montenegrin Ecologists Society and Environmental Programme, 63–67.

Медин, Д. 2019. „Буљарица – културни пејзаж и баштина“. У: Медин, Д. и К. Митровић (ур.) *Манастир Градиште*. Буљарица: Манастир Градиште, 29–49.

Medin, D. 2021. „O spomen-obilježjima u Budvi“. *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*, 85 (proljeće). Podgorica, 343–354.

Mitrović, S. 2016. „Pedeset godina transformacije petrovačkog Lazareta“. U: Medin, D. i G. Pajović (ur.) *Zidine nad nemirnim morem: zbornik radova o Kastelu i Lazaretu u Petrovcu*. Budva: JU Muzeji i galerije Budve, 77–83.

Паповић, С. 1999. *Tu гробови нису раке, већ колевке нових снага*. Будва: Општински одбор савеза бораца.

Radunović, B. 2017. „Realizacija konzervatorskih mjera sanacije na kulturnom dobru 'Spomenik u Petrovcu posvećen poginulim Raštrovićima u NOR-u'“. *Паитровски алманах III: за 2016. годину*. Свети Стефан –Петровац на Мору, 115–119.

Stamatović Vučković, S. 2020. *Spomenici II svjetskog rata u Crnoj Gori*. Kotor: Expedio – Centar za održivi prostorni razvoj.

Studija o opravdanosti osnivanja Opštine Petrovac (april 2017). 2017. Petrovac: Inicijativni odbor.